

ГРАМАТИКА

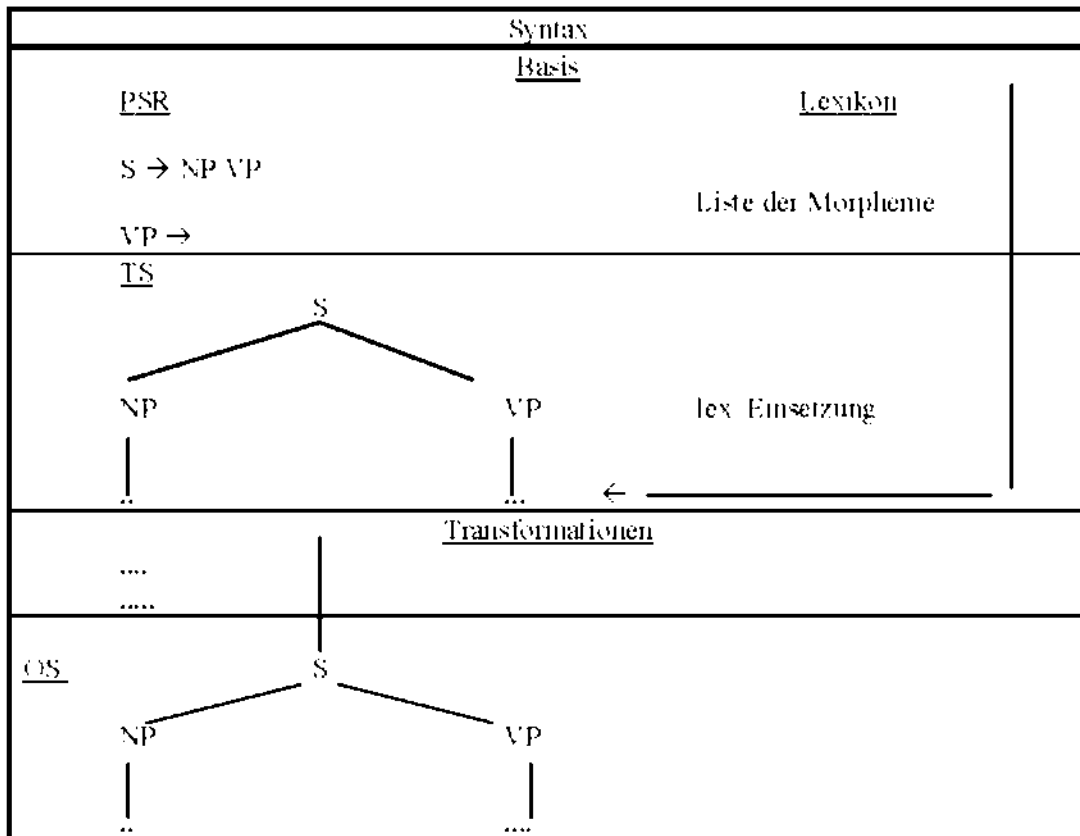
Наталія Деркевич

**Засади словотвору у генеративній граматиці
(НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)**

У сучасному мовознавстві поряд із традиційним вченням про словотвір існує ще генеративна граMATИКА або трансформативна теорія про мову. Генеративна граMATИКА охоплює в першу чергу творчий аспект мови: вона розмежовує реалізацію мови від компетенції мовця і ставить перед собою мету створювати експліцитний (формальний) опис мовних компетенцій ідеального мовця-слухача. Тут лінгвістичне знання мовця у формі внутрішньої системи правил пересувається до центру опису мови і відокремлюється від вживання цих мовних знань у слововживанні. Лише так граMATИЧНИЙ опис може віддати належне суті та структурі мови, тому що компетентний мовець має творчі здібності, щоб утворити і розуміти необмежену кількість мовних структур, тобто речень, які він ще не зустрічав у своєму мовному досвіді і які він може запам'ятати. Мета генеративної граMATИКИ — створити експліцитну модель цієї мовної компетенції.

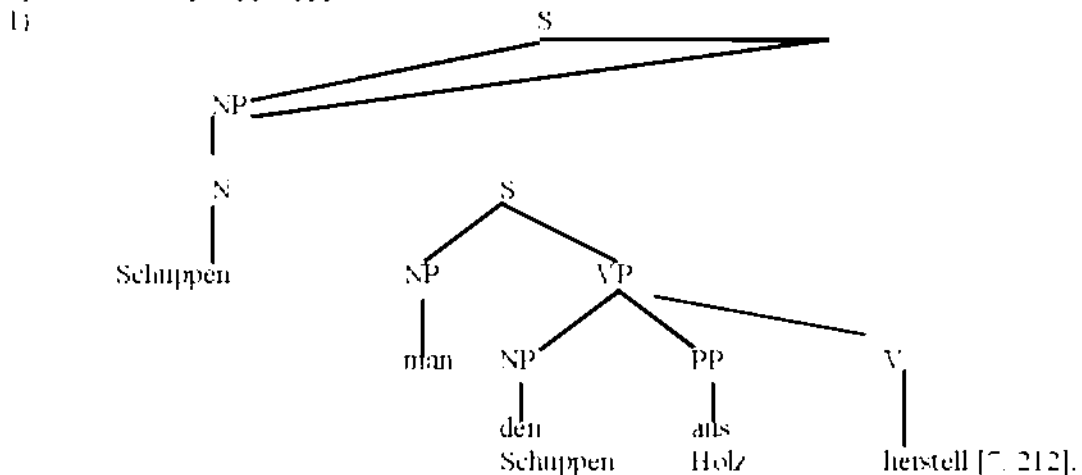
На поданій нижче схемі зображено діаграму структури і організації граMATИКИ, стандартну теорію трансформативної граMATИКИ.

Творча частина граMATИКИ складається, по-перше, з великої кількості вільних від контексту правил фразових структур (ПФС) для створення внутрішньої смислової глибинної структури, по-друге, з лексиону, з якого походять морфеми, які, в свою чергу, лексично впроваджуючись у внутрішню глибинну структуру речення певної категорії, використовуються у відповідному структурному та семантичному оточенні. Внутрішні смислові глибинні структури шляхом різних трансформативних правил (*Transformationsregel*) перетворюються у зовнішні структури (*Oberflächenstruktur*). Оскільки семантика є інтерпретативним компонентом, який приєднується до внутрішньої глибинної структури, то основним принципом трансформативних правил мав би вважатися такий, щоб ці правила не змогли змінити значення вже семантично інтерпретованої внутрішньої глибинної структури. Така теза про змістовний характер трансформативних правил одночасно обмежила їх здатність змінюватися, для того щоб ці правила могли виконувати синтаксичну функцію і створювали співвідношення між структурно спорідненими і тотожними значеннями. Так, прості слова, типу *Mantel*, *Haus*, що входять до лексиону з ідіосинкретичними ознаками, можуть бути одночасно і морфемами, і лексикон стандартної теорії був закладений як інвентар елементарних складових частин речень. Складні слова, з іншої сторони, типу *Pelzmantel*, *Haustür* являють собою поєднання морфем і служать для утворення речень. У стандартній теорії речення мови та складні слова сприймаються як трансформативні похідні зовнішньої структури із внутрішньої глибинної структури. Основним принципом видозмінених утворень словотвору є те, що складні слова і речення мови представляють обидві синтаксичні структури.

(PSR – Phrasenstrukturregel – правила фразової структури, S – Satz – речення, NP – Nominalphrase – іменна фраза, що називає особу, VP – Verbalphrase – дієслівна фраза, TS – Tiefenstruktur – внутрішньо-смістова/глибинна структура, OS – Oberflächenstruktur – зовнішня структура, Transformation – зміна)

В основу такого видозміненого утворення слотвору В Мотц вкладає своє вчення про німецькі номінативні компоненти, до того ж він пропонує для складного слова *Holzschuppen* наступну синтаксичну структуру:

Для того, щоб складне слово *Holzschuppen* вивести із внутрішньої/глибинної структури, трансформативні правила поступово сприяють зміні шляхом редукації в атрибутивному реченні і врешті перебудові редукованого атрибутивного речення від ядра конструкції, в цьому випадку від іменника *Schuppen* – обґрунтування такого виведення складного слова В Мотц бачить у “конструктивній синонімі споріднених синтаксичних конструкцій”

- 2) a. Holzschuppen.
- b. Schuppen aus Holz

c. hölzerner Schuppen.

d. Schuppen, der aus Holz hergestellt ist [7, 208].

До того ж багатозначність цього слова можна пояснити на основі речень, зображених у прикладі (3), які називають той самий феномен “конструктивної омонімії”, а саме зовнішньої структури, яка виникла з двох (або більше) семантично різноманітних внутрішніх структур:

3) Holzschuppen

Schuppen, in dem sich Holz befindet.

Schuppen, der aus Holz hergestellt ist [7, 208].

Подальше обґрунтування своїх теоретичних припущень В. Мотч вбачає в тому, що у словотворі, так само як і в утворенні речень, мова йде про потенційні утворення, і для цього в словотворі потрібна динамічна система, подібна тій, яка вже була складена для синтаксису.

Наслідком концепції словотвору стандартної теорії є те, що словниковий склад мови з граматичної точки зору не є однорідним. Прості слова (разом з іншими морфемами) — довільні лексичні мовні знаки, складові частини основного інвентаря в лексиконі. Складні слова, з іншого боку, створені структурно і семантично як речення і є композитними поєднаннями із найменших мовних одиниць. Оскільки стандартна теорія трактує складні слова мови так само, як і речення, до уваги береться їх структурна і семантична подібність, тобто речення і складні слова є композиційними синтагмами. Такий граматичний аналіз буде тоді правильним, якщо складні слова будуть мати однакові властивості з реченнями, тому що вони за прагматичним механізмом утворення в граматиці не відрізняються один від одного.

Як уже було сказано вище, у стандартній теорії не існує єдиного опису словникового інвентаря, тому немає можливості чітко визначати актуальні слова мови і відмежовувати їх від кількості потенційних слів: синтаксичні правила уможливають необмежену кількість потенційних синтаксичних структур. Відмінність між актуальним словом та потенційним не відіграє ролі для утворення речень і закладена у системі синтаксичних правил. Специфічні властивості слова не відображені також у синтаксичних утвореннях, якщо вони не важливі для утворення речень. Така поява слів спостерігається, наприклад у несистематичних прогалинах при продуктивному словотворі — *Räuber, Verbrecher* але **Stehler, *Verantworter*, або в новоутвореннях, які ще не стали загальноживаними — *Affenherzbaby, Elchampel*. Такі факти не дають можливості трактувати слова синтаксично, та й система слів є зовсім іншою, ніж у реченнях мови.

Про видозмінені утворення та їх перехід до лексичних утворень в теорії словотвору своє критичне ставлення до них свого часу висловив відомий лінгвіст Н. Хомський. У своїх “Remarks on Nominalisation” (Нотатки про номінативи) він навів наступні протиріччя у трансформативному трактуванні англійських іменників:

1. Кількість можливих деад’єктивів в англійській мові значно менша, ніж кількість можливих речень, в котрих прикметники є основою номінативності. А саме, номінативності відповідають кількості утворених базових речень із релевантними прикметниками (John’s eagerness to please / Пристрастне бажання Джона догодити), а не кількість речень, в яких вже відбулися трансформативні зміни (*John’s easiness, to please / Вміння Джона догодити):

4) a. John is eager to please / Джон дуже бажає догодити (базове речення).

b. *It is eager to please John / Бажано догодити Джону.

5) a. John is easy to please / Джон спроможний легко догодити (трансформативне речення).

b. It is easy to please John / Джону легко догодити [4, 188-190].

Хомський Н. допускав, що номінативність відбувається на основі граматики, а це означає, що, хоч вона (номінативність) й складна, та все ж повинна міститися в лексиконі.

2. Певні віддієслівні номінативи не можна охарактеризувати як регулярну складну функцію значення їхньої дієслівної основи і похідної морфемі: *try, trial* / намагатись, намагання; *do, deed* / щось робити, дія, вчинок.

Віддієслівні номінативи, наприклад *the criticism of the book* (критика книги), *John’s unmotivated criticism of the book* (немотивована критика книги Джона) чітко вирізняються структурними властивостями іменної фрази (NP):

а) появою прикметників замість прислівників,

б) виникнення детермінатів,

в) утворення герундиву (**John's unmotivated criticizing the book* / *Джонове немотивоване критикування книги*) і характеризуються як іменники, інакше потрібно було б переформувувати трансформативні правила, щоб із дієслівної структури утворити номінативну.

Щоб віддати належне цим фактам, Н. Хомський пропонував змінити основи синтаксичних компонентів і обмежити формулювання трансформативних правил, тоді номінативність вводиться в лексикон і готове слово безпосередньо впроваджується у внутрішню структуру основи. Таким чином, для створення номінативності не користуватимуться трансформативними правилами, що передбачає поширення правил фразових структур, щоб вони могли охопити похідні слова разом із їх структурними додатками. Поширення базових компонентів синтаксису зменшується шляхом новоствореної 8-схеми правил фразової структури. 8-синтаксис визначає загально обмежений зразок, за яким можуть утворюватися синтаксичні фрази мови.

У лексичних утвореннях теж відбувається розвиток теорії словотвору; сюди свій вклад внесли Р. Жакендоф та М. Аронов. Обидва лінгвісти допускають, що в лексиконі кожної мови є специфічні правила для слів, для яких (правил) характерна аналітична і синтетична функції:

- 6) a. Die Menge *trennt* das Kind von seiner Mutter.
- b. Die *Trennung* des Kindes von seiner Mutter [6, 642].

Іменник *Trennung* споріднений із дієсловом *trennen* фонологічно, морфологічно, семантично і синтаксично (приклад 6). У видозміненому (трансформативному) утворенні дієслівна основа *trenn-* існує як складова частина лексикону і може створюватися в основі відповідної структури речення. Номіналізуюча видозміна виводить іменну фразу разом з іменником-ядром *Trennung* із цієї структури речення. Це правило номіналізації встановлює співвідношення між (6a) та (6b) і утворює одну структуру з іншої. Р. Жакендоф у своїй теорії "full entry theory" (повного занесення у список) пропонує всі слова мови (прості та складні) об'єднати у лексиконі. Кожне слово має свій специфічний вписок у лексикон. Таким чином, граматику містить єдиний описовий рівень, на якому представлені узуальні слова мови зі всіма своїми ознаками. Тож лексикон може охоплювати типові властивості слів, а саме експліцитно описувати ідіосинкратичні ознаки загальноживаних слів. Та основна проблема полягає в тому, щоб розвантажити лексикон, який з часом збільшується шляхом багаторазового прийому необов'язкової інформації. З цією метою Р. Жакендофф припускає, що складовою частиною лексикону є правила відбору (Redundanzregeln), завданням яких є визначати необов'язкові внесення у лексикон. Якщо ці правила відбору утримують закономірності всередині лексикону, то вони і скорочують його інформаційний вміст. Але мовець, незалежно від закономірностей мови, знає, що фактично завантажує його пам'ять. Правила відбору лексикону складені так (а звідси ці утворення мають перевагу над трансформативними утвореннями), що вони можуть охоплювати різноманітні ступені правил між лексичними одиницями, а тому здатні відділити від кожної лексеми передбачувані властивості у правильному вимірі і пізніше їх охарактеризувати. Це можна пояснити на прикладі (7), де *trenn-* і *Trennung* складові частини лексикону:

- 7) *trenn-* [trɛn-]
+ V
[NP₁ NP₂ (P NP₃) _____]
NP₁ NP₂ (von NP₃) *Trenn* [6, 643].

- 8) *Trennung* [trɛn]
+ N
[_____ NP₂ (P NP₃) (P NP₁)]
Abstraktes Resultat der Handlung
NP₁ NP₂ (von NP₃) *Trenn* [6, 643]

Підкреслені частини в (8) є необов'язковими, бо вони наведені в прикладі (7), їх можна визначити, якщо припустити наступне співвідношення у формі правил відбору:

9)	X y + n + N	↔	W y + V [6, 650]
----	-------------------	---	------------------------

Таке морфологічне правило відбору слід читати: “лексичний елемент W форми /y/ категорії [+V] споріднений з лексичним елементом X форми /y +/ категорії [+N]”. Отож правило повертає складне слово *Trennung* до простого, морфологічно спорідненого з *trenn-*.

Семантична протилежність до (9) і (10) відображає семантичні і синтаксичні спільності пар. Вона свідчить про те, що віддієслівна номінативність додатково до семантики базового дієслова вказує на компоненти значення “абстрактного результату дії”:

10)	+ N	↔	+ V
	[____ NP ₂ (P NP ₃) (P NP ₁)] Abstr. Resultat der Handlung NP ₁ NP ₂ (P NP ₃) Z		[NP ₁ NP ₂ (P NP ₃) ____] NP ₁ NP ₂ (P NP ₃) Z
	(P — прийменник, X, Y, Z — змінні, NP — іменна фраза) [6, 650].		

На основі зображених зв'язків між *Trennung* і *trenn-* для іменника обов'язковим є вибір суфікса *-ung* та компонент значення “абстрактного результату дії”. Так само багато інформації повинен вивчити мовець, коли він приймає у лексикон слово *Trennung*, якщо йому відома дієслівна основа *trenn-*. Правила відбору в (9) та (10) здійснюють також подальшу номіналізацію для *-ung* у їх дієслівних основах *Fahndung*, *Hervorhebung*, *Heilung*, тому незалежний зміст інформації при *-ung-* номіналізації із цим значенням повинен міститися у лексиконі відносно незначним.

Первинну функцію правил відбору Р. Жакендоф вбачає у тому, щоб характеризувати правильність та зв'язаність слів у лексиконі; одночасно він допускає, що правила відбору поряд із статичним (незмінним) аналізом слів, можуть ще творчо задіювати слова для утворення нових. Для Р. Жакендофа процес словотвору в генеративній діяльності складається із правил відбору, які функціонують пасивно. Замість того, щоб подані слова аналізувати за певними закономірностями, правило відбору створює іншу структуру, і нове слово із особливими ознаками входить у лексикон. У такому значенні правила відбору визначають кількість потенційних слів мови. Беручи до уваги подвійну функцію цих правил, Р. Жакендоф вказує на важливий зв'язок між структурою узуальних слів у лексиконі та утворенням нових слів. За його теорією, аналіз і синтез слів повертаються до тих самих закономірностей, які в лексиконі створює мовець. Слова та речення потрібно характеризувати за їх різноманітними системними правилами та за розділеними компонентами синтаксису.

Правила словотвору М. Аронова відмінні від теорії Р. Жакендофа: вони складені активно і лише вторинно виконують пасивне значення. У подвійній функції правил словотвору обидва автори підкреслюють важливість зв'язку між структурою узуальних слів лексикону та закономірностями, згідно з якими утворюються нові слова. Ось як виглядає правило словотвору М. Аронова:

- 11) [X]_v → [+ [X]_v + ee]_N
 [+ trans]
 [+ belebtes Obj.]
 Semantik: deverbales Patiens
- 12) [train]_v → [[train]_v + ee]_N [3, 46-51].

Складаючи правила словотвору, вчений говорить про трансформативні операції в лексиконі, які, приймаючи слово до лексикону, надають йому інших фонологічних, синтаксичних, семантичних властивостей. Фонологічний ефект у цьому випадку — це додавання афікса + *ee*. Синтаксично слово переходить у категорію іменника. Семантичним завданням правил словотвору є правильна функція значення базового слова (ця функція, згідно правил словотвору, визначена семантично), тут наприклад, базове слово за семантикою — віддієслівний пацієнс, де пацієнс — особа, на яку спрямована дія. Тож слова утворюються саме за допомогою таких регулярних правил словотвору, але при цьому вони не мають граматичної характеристики. Оскільки слова є тривалими одиницями лексикону, то вони підпорядковуються семантичним, фонологічним, а також синтаксичним змінам і поступово

набирають суперечливих ознак. Лексикон містить також експліцитне описання компонентів слова, тому правила словотвору можуть лише частково характеризувати наявні слова лексикону. М. Аронов трактує словотворчі правила як трансформативні дії і не передбачує, що ще існує зв'язок із синтаксичними змінами.

Правила словотвору оперують виключно в лексиконі, і основою для них можуть бути лише слова. Операційний спосіб правил словотвору зовсім інший ніж, у синтаксичних правилах, передусім у трансформативних. Останні (трансформативні правила) беруть участь у динамічному процесі створення кожного речення. На противагу цьому, правила словотвору — це лише правила (*once-only Regeln*) [3, 48], які збільшують уміст лексикону, що відбувається дещо спрощено, шляхом одноразового використання правила словотвору: утворене слово входить у лексикон як стала складова частина мови. Для синтаксичного утворення речень слова почерпують із лексикону і впроваджують у внутрішню смислову глибинну структуру.

Отже, за теорією М. Аронова слова в мові для кожного речення не утворюються заново як синтаксичні структури; вони існують як сталий інвентар лексикону і входять у структуру синтаксичних елементів як найпростіші будівельні елементи речень.

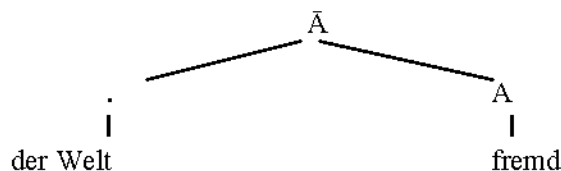
Теорії Р. Жакендофа та М. Аронова — це різноманітні міркування про афікси та слова. В обох лексичних теоріях лексикон містить всі загальноживані слова мови. Афікси не входять до складу лексикону — вони існують лише в правилах відбору та словотворчих правилах. Однак афіксам можна надати іншого статусу, ніж словам; афікси — це частинки загальних правил утворення в лексиконі, слова ж — елементи основного інвентаря.

Свою нову теорію про словотвір, яка відрізняється від попередніх тим, що не враховує специфічних правил утворення слів у лексиконі, вносить Т. Гьоле. Він відстоює взаємодію базових компонентів синтаксису, поширює синтаксичні правила фразових речень на лексичній площині, щоб складні структури могли утворюватися шляхом синтаксису:

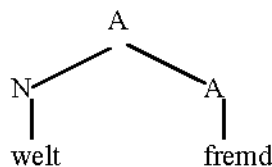
13) $8 \rightarrow \dots X \dots$

14) $X \rightarrow YZ$ [5, 77]

Правило (13) зображує останній ступінь **8**-синтаксису, в якому синтаксичну фразу категорії **8** замінює рівноправна лексична категорія X, яка є ядром конструкції разом з її додатками (про додатки X вказують крапки). X — це змінна, яка представляє категорії N (іменникові), V (дієслівні), A (прикметникові) та P (прийменникові). Пояснимо це правило на прикладі:

На схемі (14) Т. Гьоле приписує категорії X внутрішню, тобто подвійну, розгалужену структуру:

До того ж він припускає, що лексикон містить не тільки слова із загально прийнятим змістом, але й зв'язуючі морфеми, які в лексиконі виглядають наступним чином:

17) PhC: *ung*

18) PhC: *bar*

КС: $[x v [N \_\_\_\_]]$

КС: $[x v [A \_\_\_\_]]$

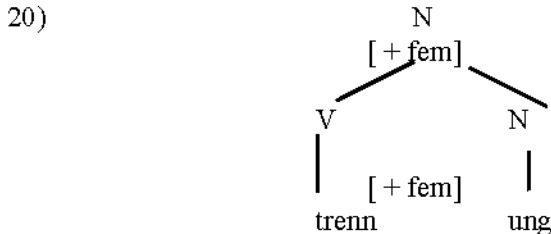
(PhC — фонетична характеристика, КС — категоріальна характеристика) [5, 82].

Категоріальна характеристика вміщує наступну інформацію про *-ung* і *-bar*: по-перше, вони належать до лексичної категорії: *-ung* визначає іменник, *-bar* — прикметник; по-друге, *-ung* і *-bar* пов'язані із категоріальним оточенням: *-ung* виступає в структурі X, в якій одночасно наявний елемент дієслівної категорії V. Те ж саме стосується *-bar*: за категоріальною

характеристикою він — зв’язуючий елемент у площині слова. Вільні морфемі не містять на 8-площині дистрибуційних обмежень, але визначають категорію:

- 19) PhC: trɛn
 KC: V

Складні слова можуть утворюватися на основі звичних умов лексичних введень:

У структурі слова (20) зв’язуючий іменниковий елемент *ung* знаходиться справа як складова частина дієслова *trenn-*. За умовою граматики (в Т. Гьоле — це *Kompositionsregularität*) правий складник структури слова визначає морфолого-синтаксичні властивості складного слова. Звідси у прикладі (20) домінуюче гніздо носить категорію іменника, бо *-ung* іменник жіночого роду і його ознаки, згідно правил композиції, передаються складному слову і звідси — *Trennung* також іменник жіночого роду.

У своїх дослідженнях Т. Гьоле хотів показати, що композицію та деривацію (дві традиційні основні категорії складного словотвору) можна скоротити шляхом граматичного механізму. Композиційна теорія афіксації Т. Гьоле (*Kompositionstheorie der Affigierung*) проводить відмінність між обома видами словотвору, відмінність між задіяними морфемами — вільними та зв’язуючими. Деривація — це традиційне визначення структури слова, в якій один із складників є зв’язуючою морфемою. Якщо обидва складники є вільними морфемами, або морфемними зв’язками, то це — композиція. Інших відмінностей між композицією та деривацією в теорії Т. Гьоле немає. Свою гіпотезу вчений проводить на основі таких явищ, як відмінування першого складника, поява елемента-зв’язки, елізія одного із складників, фонологічне обмеження, перенесення аргументної структури першого компонента. З іншого боку, на основі своїх досліджень Т. Гьоле не допускає ні категоріальних відмінностей між зв’язуючими та вільними морфемами, ні окремих граматичних правил, які б упорядковували композити і деривати різноманітних складників структур. Припущення Т. Гьоле говорить про те, що достатньо правил фразових структур, схеми (14), разом із лексичними характеристиками (17), (18), (19) та незалежних синтаксичних умов впровадження лексики, щоб адекватно створювати композицію та деривацію. Таку теорію Т. Гьоле називає “*strikt lexikalisch*” — точна лексична теорія [5, 80].

Щодо “Композиційної теорії” Т. Гьоле свої корективи вносить М. Райс:

1. У той час, коли композиційні правила дають можливість надати суфіксам статус категорії, в граматиці німецької мови не існує відповідних засобів, за допомогою яких можна визначити категорію префікса. Навіть якщо поряд із префіксом існують морфологічно споріднені вільні слова, то вони не є бездіяними індикаторами категорії префікса. Так, наприклад, слово *Stock-* в *stocksolid* за семантичними критеріями не може орієнтуватися на *Stock*; так само в *Riesenerfolg* префікс *riesen-* за семантикою більш подібний до прикметника *riesig*, ніж до іменника *Riese(n)* [8, 113]. Звідси, на думку М. Райса категоріальний статус префікса повинен бути не визначеним. Якщо префікси не можна визначити за категорією, то їх не можна утворити за правилом (14). Як лексикалістична теорія Т. Гьоле, так і теорія М. Райса не беруть до уваги префіксів.

2. Композиція та деривація не зводяться до єдиного граматичного процесу. Певні правила словотвору стосуються класу коренів або класу афіксів, але обидва класи трактуються не однаково, тому, коли ми говоримо про корені та афікси, виходимо з різних категорій:

а) зв’язані корені в прикладі (21) так само, як і вільні корені у (22), утворюють продуктивні ряди і не пов’язуються зі словом з однієї позиції:

- 21) Sympathisch — Unsympath;
Politclown — unpolitisch — Kosmopolit

22) a. *Intensiv* (-station. — kurs. — training, ...)

b. (kosten-, leistungs-, wartungs-, ...) *intensiv* [8, 122].

Афікси, з іншої сторони, займають першу або останню позицію у слові.

Існують деякі зв'язані корені, які за позицією стали, але шляхом словотворчого процесу ці корені можна звільнити від їхнього статусу “пов'язаності”, що не характерна для афіксів:

23) Multi, Chaot, Unsympath [8,123].

б) правила, які визначають можливі моделі для німецьких композитів, утворюють обмеження, які не дійсні для формально подібних дериватів, тому компонентам композитів та дериватів не варто приписувати рівноправну структуру. Так, композит прикметник + іменник AN — неможливий у німецькій мові, якщо прикметник утворений саме від німецького суфікса; таке обмеження не дійсне для відприкметникової номіналізації:

24) *Fabriggraphik, *Pflanzlichkost, * Bargeldlosverkehr

25) Fabrigkeit, Herrlichkeit, Bargeldlosigkeit.

Аналогічне AN-поєднання обмежується умовою, яка також не дійсна для структурно подібних суфіксальних утворень: прикметники, які позначають характеристику, для утворення композиту, пов'язуються не з іменниками, які характеризують людину, а з іменниковим суфіксом *-ling*:

26) *Feigmann, *Primitivperson, *Wüstkerl.

27) Feigling, Primitivling, Wüstling [8, 124].

У двох наступних прикладах, які наводить М. Райс, допускається поєднання з іменником, який займає друге місце, (Zweibettzimmer, *Zweibett), але така позиція не характерна для прикметника (Leichtlohngruppe, *Leichlohn). Закономірності, які визначають зразки афіксації, стосуються не всіх класів слів, а лише окремих афіксів. Так, наприклад прикметникові суфікси *-bar*, *-en*, *-haft*, *-ig*, *-isch*, *-lich*, *-sam* не утворюються за одним єдиним зразком афіксації ХА, а словотворчі обмеження залежать від індивідуальних суфіксів. Ці обмеження визначають можливі основи, хоча зв'язуючі композити пов'язуються не з прикметниковими суфіксами взагалі, а з певними, саме з *-en*, *-lich*, *-ig*, *-isch*, але не з *-bar* чи *-sam*.

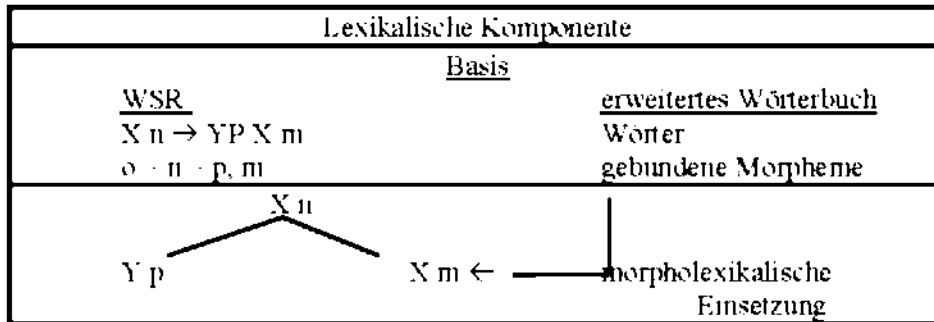
28) buntfarben, altsprachlich, scharfzündig, südländig [8, 118].

Виступаючи проти чисто лексичної точки зору Т. Гьоле, М. Райс стверджує, що у його вченні про афіксацію достатньо самого розвинутого механізму, щоб охопити правила словотвору в німецькій мові.

У дослідника Е Селькірк компоненти словотвору граматики зображують автономну систему, яка має наступну структуру

29)

(WSR – Wortbildungsstrukturregel – правила структури словотвору, 8^a – lexikalische Stufe der X-Syntax: Affix, Wort – лексичний ступінь X-синтаксису: афікс, слово) [9, 10]

На противагу теорії Т Гьоле, правила структури слова за Е. Селькірк утворюють тут на основі різноманітних синтаксичних властивостей правил фразових структур частину автономного модуля структури слова

1 Категорії, які задані у правилах структури слова (ПСС) та фразових структур (ПФС) – крім категорії X (класу слів) – чітко розділені синтаксичні фрази не містять афікса O^{af} і через те синтаксичні категорії фразового походження (8, 8) не зустрічаються всередині словосинтаксичних структур, які характеризуються продуктивними процесами правил структури слова

2 Ієрархія 8-ступеня організована по-різному в обох системах правил. Синтаксична фраза збудована за 8-схемою, в якій ядро конструкції (X^{*1}) в 8-ієрархії знаходиться нижче, ніж домінуюче ядро (X^n). Кожен наведений символ в (30), окрім ядра, є максимальною проєкцією:

30) ПФС: $X^1 \rightarrow Z^m \dots X^{*1}$, де m – maximal.

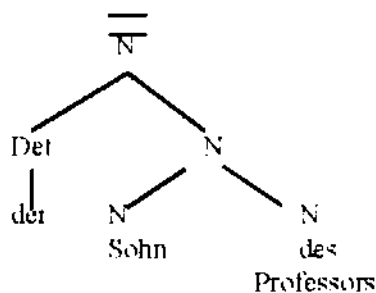
Структура слова, з іншого боку, чітко погрупована за 8-планшню. Лексичну категорію можна замінити лише на рівноправні або нижчі категорії, тобто вона ніколи не вводить справа від стрілки якусь вищу категорію:

31) ПСС: $X^n \rightarrow Yp X^m$, де $o : n : m, p$ [9, 9]

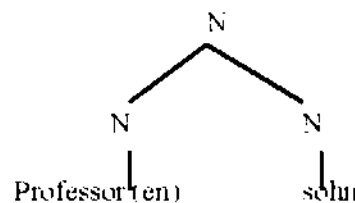
3 Оскільки слова в мові утворюють сталій інвентар, їх не створюють для кожного речення по-новому, а дістають із наявного запасу. Безпосередня взаємодія правил структури мови із синтаксисом обійшла б цей рівень і спростила б відмінність між актуальними та новими словами. В такому випадку було б неможливим представляти суперечливі ознаки узуальних слів

Структури слова так само, як і фразові структури, складаються з додатків та ядра. Якщо ядро синтаксичної фрази можна визначити скоріше, ніж категорію, яка носить ту ж саму ознаку, що й домінуюче гніздо, і займає в 8-ієрархії нижчу позицію (X^{*1}), то ядро структури слова (Head) займає статус позицію:

32) Ядро фразової структури

33) Ядро словотворчої структури

У фразовій структурі (32) ядром іменника, є іменник N, а для іменника, – N. Тож ядро структури слова не можна визначити так само, як у фразовій структурі, тому що у складному слові (33) рівноправна категорія замінює лексичну. Ядро структури слова повинно займати

свою певну позицію, а саме, найбільш праву. Так, на прикладі (33) іменник *Sohn* є ядром складного слова.

Е. Селькірк, так само як і Т. Гьоле, припускає, що лексикон вміщує не тільки слова, але й зв'язані морфеми. За її твердженням, у лексиконі до афікса додається власна категорія, яка роздільна із категорією слова:

34) -ness: N^{af}
[A _____] [9, 66].

Е. Селькірк стверджує, що афіксації разом із композитами мають однакові структури складників, але не є адекватними:

35) a. *[[stone]_N [y]_A]_A
b. [[stone]_N [deaf]_A]_A [9, 122-123].

Свою точку зору Е. Селькірк обґрунтовує таким чином:

1. В англійській мові афіксальні слова та композити не однаково трактують фонологічні правила наголосу.

2. Композити і деривати в англійській мові утворюються не за однаковими правилами структури слова. Схема правил структури слова (29) в кожній граматиці конкретну реалізацію. Для композитів англійської мови ця схема повинна мати наступну форму:

36) N → N N   A → N A   V → P V
          A   A
          V   P
          P

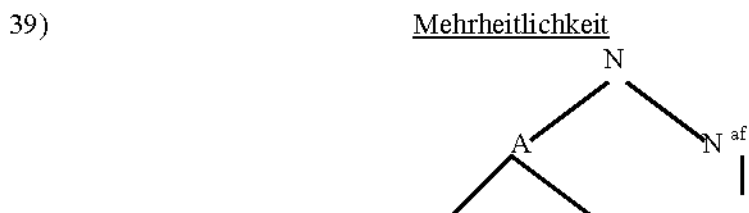
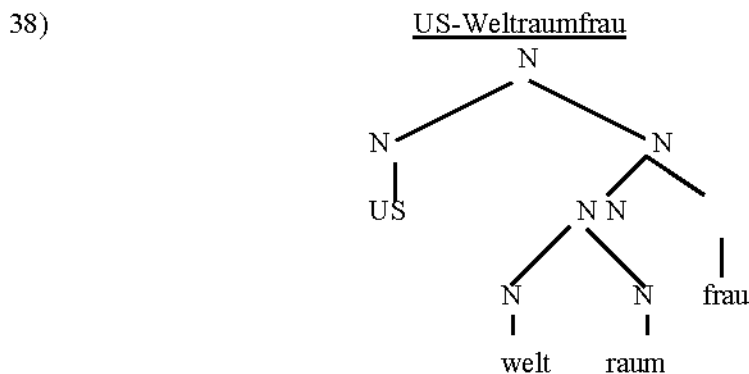
(N — іменник, A — прикметник, V — дієслово, P — прийменник) [9, 16].

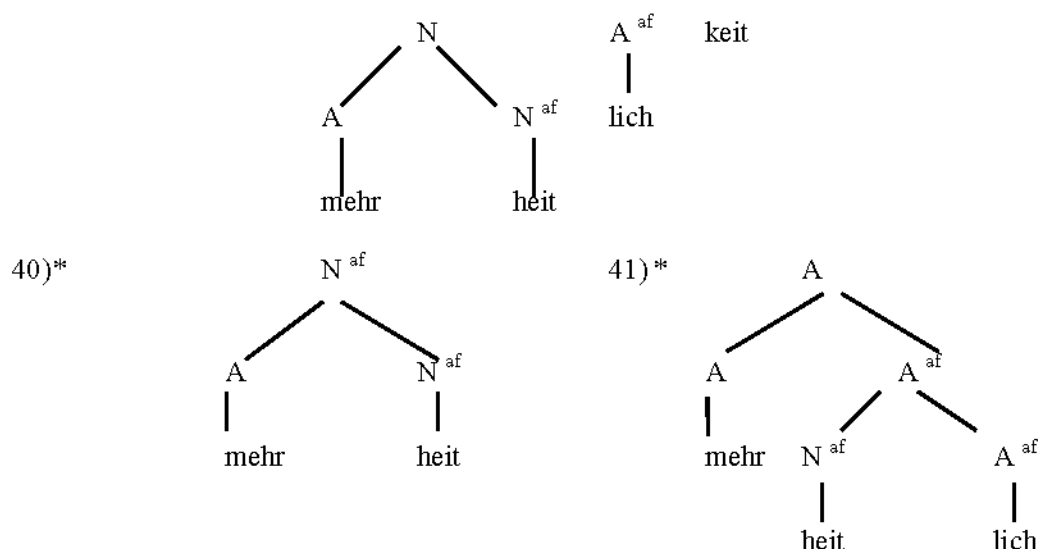
Це правило виключає поєднання NV, AV, VV та VA. Складні слова в англійській мові не утворюються за формулами VA та VV, обмежену кількість композитів складають також формули NV та AV і не утворюються за допомогою продуктивних правил словотвору, а виникають шляхом зворотнього утворення *to window-shop* < *window-shopping* або шляхом зміни складного іменника у дієслово: *to sandpaper* < *sandpaper*. Винятки у композитах NV, AV, VA продуктивні для суфіксації в англійській мові:

37) a. N V^{af}   winter — ize
      b. A V^{af}   soft — en
      c. V A^{af}   fidget — y [9, 123].

Звідси, для утворення афіксації не використовують ті ж правила структури слова, що й для утворення складних слів.

3. Афікс (X^{af}) не є такою ж рекурсивною категорією, як X, і ніколи не домінує над нею, крім того, афікси поєднуються лише з X, а не з іншими афіксами. Порівняємо рекурсивні структури в прикладах (38) та (39) із не сформованими структурами в (40) та (41).

Цими властивостями афікси відрізняються від інших категорій слова.

Трактування Е. Селькірк про словотвір має спільне із ранніми теоріями Р. Жакендофа та М. Аронова, а саме, розподіл правил структури слова від правил фразових структур, а також розташування правил про слова в лексичних компонентах, так що вони взаємодіють безпосередньо із синтаксисом. Що відрізняє її теорію від попередніх — це формулювання правил словотвору як вільної від контексту граматики за принципом 8-теорії. Таким чином, автору вдається показати важливі формальні та структурні подібності між структурами слів та фраз, а трактування афіксів, як лексичних одиниць із категорією визначення та субкатегорією 8-рівня більш подібне до теорії Т. Гьоле, ніж до ранніх лексичних поглядів Р. Жакендофа та М. Аронова. Тут теорія Е. Селькірк відрізняється від Т. Гьоле тим, що вона вводить і обґрунтовує категорію афікс X^{af} , яка відрізняється від категорії слова X .

Коротко підсумуємо розвиток теорії граматики. У процесі розвитку генеративної граматики окремі її компоненти уточнювалися та спрощувалися до концепції, в якій граMATика сприймалася як комплекс автономних підсистем правил та принципів, які мають власну структуру, але взаємодіють між собою. Модель генеративної граматики показує, що мовцеві знання своєї мови дозволяє створювати безмежну кількість речень і таким чином визначати, де правильні, а де дефектні речення. Властива для мовця граMATика повинна вмщувати певну систему правил, згідно з якими здійснюється необмежена кількість правильних мовних висловлювань.

Література

1. Мурысов Р.З. Словообразовательная система современного немецкого языка (Структура и семантика). — Уфа: Изд-во Башкир. ун-та, 1980. — 82 с.
2. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка. — М.: Изд-во лит. и иностр. яз., 1953. — 376 с.
3. Aronoff M. Word Formation in Generative Grammatik. Cambridge / MA, London: MIT, 1976. — S. 45-51.
4. Chomsky N. Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding. — Cambridge, Mass.: MIT Press. (= Linguistic Inquiry Monographs 6), 1970. — P. 188-190.
5. Höhle T. Über Komposition und Derivation: Zur Konstituentenstruktur von Wortbildungsprodukten im Deutschen. Zeitschrift für Sprachwissenschaft 1, 1982. — S.77, 82.
6. Jackendoff R. Morphological and Semantic Regularities in the Lexicon. Language 51, 1975. — P. 642-650.
7. Motsch W. Zur Stellung der Wortbildung in einem formalen Sprachmodell // Studia Grammatica 1. — Berlin, 1966. — S. 208, 212.
8. Reis M. Grundbegriffe der Semantik. — Arbeitapapier Universität Köln, 1980. — S. 122-124.

9. Selkirk E. The syntax of words. — Cambridge / MA, London: MIT Press (=Linguistik Inquiry Monographs 7, 1982. — S. 9-16.

Natalia Derkevych. Basis of Word-Building in Generative Grammar (on the Basis of German). Alengsinde with traditional word-building theory in modern linguistics exists generative or transvornative language theory. Diachronical historical study of word-building explains the existance of modern lexicon and its historical etymology. Word-building as well as phonology, morphology, syntax and semantics is a part of historical discription of the language.

Орест Качмар

Структурно-семантичні та структурно-морфологічні моделі префіксальних новоутворень (НА ОСНОВІ ПОРІВНЯННЯ СЛОВНИКІВ Petit Robert 1970 ТА 1985 РОКІВ ВИДАННЯ)

Найбільш продуктивні префікси сучасної французької мови можна розподілити на такі групи:

1. Заперечні префікси: *a-, in-, dé-, non-*.
2. Протиставні (адверсативні): *anti-, contre-, para-*.
3. Префікси інтенсивності: *hyper-, super-, sur-, hypo-, sub-*.
4. Кількісні префікси: *bi-, mono-, multi-, macro-, mini-, micro-, pluri-, poly-, semi-*.
5. Просторово-часові: *péri-, pré-, paléo-, néo-, télé-*.
6. Префікс *re-* зі значенням інтенсивності.

У межах вказаних семантичних груп на базі близького для них значення були виділені префікси-синоніми. Об'єднання префіксів у семантичні групи із врахуванням синонімічних рядів сприяє встановленню різноманітних зв'язків між аналізованими морфемами, виявленню закономірностей їх функціонування і, зрештою, визначенню їх відносної продуктивності, що проявляється в більшій чи меншій здатності словотвірного ряду з цим префіксом поповнюватись новими одиницями.

Новоутворення з заперечними префіксами

Як уже зазначалось, префікси об'єднані в семантичну групу за їх первинним значенням. Словотвірний аналіз новоутворень із заперечними префіксами дав змогу виявити, що всі вони є двовалентні, однак мають при цьому не однакові можливості поєднання з різними частинами мови.

Нові слова з префіксами *a-, in-, im-, il-, ir-, non-* утворюються за такою структурно-морфологічною моделлю (СММ) :

Préfixe + thème de formation (tf) (n.) → N

Préfixe + tf (a.) → Adj.

Префікс *a-*, взаємодіючи з іменниками та прикметниками, які є продуктивними основами (ПО), надає вказаним СММ привативного значення:

a + tf (n. abst.) → N

Apragmatisme *n.m. (mil. XXe) Psychiatr.* Incapacité à réaliser une action, même élémentaire, dans un but défini à l'avance.

Apesanteur *n.f. (v. 1960) Astronaut., phys.* Absence de pesanteur due à l'annulation ou à un extrême affaiblissement du champ de gravitation.

a + tf (a.) → A

Agrammatical, ale, aux (*v. 1960*) Qui n'est pas grammatical, conforme aux règles de la grammaire.

Значення новоутворень з префіксом *in-* виводиться з заперечного значення цього префікса та значення ПО, у межах певних абстрактних іменників і прикметників. Ці новоутворення формуються за такими СММ:

in + tf (n. abst.) → N

Inémotivité *n.f. (1948) Psych.* Absences de manifestations émotionnelles.

in + tf (a. abst.) → A